

EPIGRAFÍA ROMANA. PAUTAS SOBRE O SEU TRATAMENTO DIDÁCTICO

Javier Gómez Vila*
Instituto de Monterroso

*“Admiror, paries, te non cecidisse,
qui tot scriptorum taedia sustineas”¹.*

INTRODUCCIÓN

A necesidade de comunicación unida ó desexo de que a información perdurase fixo da escritura sobre materiais duros unha constante ó longo dos séculos. Non fai falla retrotraerse ó mundo asirio, grego ou exipcio, abonda con botar unha ollada á nosa Galicia actual para poder contemplar unha morea de inscricións, dende as estampadas nos linteis das portas coa data de construción das vivendas rurais ata as distintas mensaxes que seguen a esborranchar as paredes dos edificios, os bancos dos parques e as portas dos servicios.

Pero de tódalas épocas a maioría dos epigrafistas prefiren unha, quizais levados pola elegancia do texto e a coitada feita das letras, e esta é, sen dúbida, a romana. De feito, o romano

cando se aburría compraciase en esborranchar todo obxecto susceptible de soportalo, coma por exemplo o anónimo campesiño de Esperante que gravou sobre a pedra do muíño “opus bene, finish”². Pero tamén empregaba a pedra cando adoraba os deuses, lembraba os mortos, eloxiaba os emperadores e cando enchía de miliarios as súas famosas vías.

A inxente cantidade de inscricións romanas, así como a innegable beleza que posúen, explican en parte o éxito da epigrafía romana, que non sería tanto se non fose polo enorme interese amosado polos intelectuais renacentistas italianos que situaron a epigrafía romana no cumio máis alto. O sistemático labor de recuperación de inscricións uniuse ó fervente desexo de imita-lo mundo clásico, o que provocou que moitos pintores renacentistas as introduciran nos cadros,

* Profesor de Xeografía e Historia.

¹ Graffiti pompeiano: “Pared, admírome de que non te derrubases, pois soste-lo aburrimento de moitos escritores”.

² En Sta. María de Esperante (Lugo) hai constancia da existencia dunha vila romana de tipo rural. A inscrición está gravada no interior dun “catillus” e pódese traducir por “traballei ben, acabouse”.

transformándoas, dese xeito, en venerables vestixios.

A epigrafía romana converteuse nunha ferramenta imprescindible para todo estudioso do mundo antigo. A información que se pode extraer dun epígrafe é realmente abundante e variada; a grandes trazos pódese resumir nos seguintes puntos:

1. O texto en si mesmo.

2. O nome das deidades, xa sexan do panteón romano como, por exemplo, do castrexo.

3. O nome das persoas e o seu *origo*, moi importante no caso da epigrafía de Gallaecia, xa que é a única maneira de coñece-lo nome dos nosos devanceiros e a zona á que pertencían.

4. Rotas e mansións do imperio que aparecen en distintos soportes, xa sexa barro (táboas de Astorga) ou bronce (vasos de Vicarello). Así mesmo, os miliarios, ademais de informar sobre o Emperador que os sufragou, amosan as distancias á próxima cidade e serven como identificadores do trazado do camiño.

5. Leis (*leges publicae*), decisións do Senado (*Senatus consulta*), estatutos de asociacións (*Collegia*), táboas de hospitalidade e padroado (*tesserae hospitales* e *tabulae patronatus*), constitucións dos emperadores (*Constitutiones imperatorum*), etc.

6. Moitas inscricións completan o texto cun relevo que serve para anali-

zar dende a roupa de moda ata as actividades comerciais.

Curiosamente, e como estamos a ver, a pesar da enorme información que se desprende dela, a epigrafía romana é unha disciplina case reservada exclusivamente ós investigadores. O seu tratamento didáctico é practicamente nulo, salvo algunhas fotos que ilustran sen máis algúns manuais e os illados intentos dalgún museo de facer percorridos epigráficos. En certa medida, isto pode deberse á complexidade que *a priori* poida parecer que implica a análise dun epígrafe, sobre todo para o alumnado. Tamén é certo que o seu estudio non é obrigatorio en tódalas especialidades das licenciaturas de humanidades, polo que moitos docentes poden atoparse indefensos á hora de abordar curricularmente cuestións epigráficas.

Tendo en conta estes inconvenientes pareceunos oportuno tratar-lo tema dende dúas perspectivas. Por unha banda, tratar de facer uns contidos e obxectivos base que poidan ser empregados tanto por alumnos como por docentes e que sirvan como guía e material de aula. E por outra, poñer en práctica este deseño base con grupos de alumnos de distintos niveis para analiza-lo seu funcionamento e corrixi-las súas posibles deficiencias. Neste artigo intentaremos, pois, plasma-las dúas liñas de investigación, así como os resultados obtidos.

EPIGRAFÍA ROMANA. CADERNO DE TRABALLO

Intentar facer un resumo sempre é arriscado e obviamente incompleto pero, tendo en conta os problemas atopados, cremos que é a única solución válida. Como a intención é que este caderno sexa útil tanto para docentes como para discentes estruturámolo en dúas partes fundamentais:

- A. A escritura
- B. As inscricións

A. A ESCRITURA

A.1. O ALFABETO

O alfabeto romano procede dun tipo especial de alfabeto grego, o *calcídico*, que despois dunha serie de transformacións se converte no alfabeto latino sobre o século II a. C. Consta de 23 letras: A, B, C, D, E, F, G, H, I, K, L, M, N, P, O, Q, R, S, T, V, X, Y, Z. Só existe un único signo “V” para un dobre valor fonético, vocálico e semiconsonántico, polo tanto respectaremos este trazo e non distinguiremo-la “V” da “U” escribindo sempre “servvs”. O mesmo pode aplicarse ó “/i/” aspirado, ex. “*Iuridicos*” que non debe ser transcrito como “J”.

A.2. SIGNOS DIACRÍTICOS

Os que coñecemos ó través das inscricións son o *apex*, que é unha especie de acento agudo empregado sobre vocais longas para distinguir entre

dúas palabras. En moitas ocasións tamén se emprega de xeito simplemente decorativo. Desaparece a partir do século II d. C.

O *silicus* ponse sobre a letra que debe ser lida dúas veces. Ten forma de coma ou de acento circunflexo, “*serûs*” = “*seruus*”.

A.3. INTERPUNCIÓNS

Empregábanse tanto para separar palabras como con fins decorativos. A máis empregada é o triángulo co vértice cara a abaixo (∇). A partir do século I d. C. comeza a empregarse unha integración en forma de folla chamada *federata* (♣). Os círculos foron tamén profusamente empregados, sobre todo a partir do século II, xunto co uso do trépano.

A.4. A ONOMÁSTICA

O nome romano está composto de tres elementos básicos:

A.4.1. *Praenomen* que sería o nome propio, é dicir, o que comparten varias persoas co mesmo apelido. Polo xeral tan só se empregaban os dezasete *praenomina* seguintes, que, ó ser moi coñecidos adoitaban ir abreviados:

A(ulos)	AP(nus)	C(aios)
IN(aeus)	D(ecimus)	L(ucius)
M(arcus)	M(anius)	N(umerius)
P(ublius)	Q(uintus)	S(eruius ou gius)
SEX(tus)	S/SP(urius)	TI/TIB (erius)
T(itus)	V(ibius)	

A.4.2. *Nomen* é o distintivo de tódolos individuos descendentes dun mesmo grupo de parentesco. Por exemplo *Tollivs* derivado de *Tollvs*³.

A.4.3. *Cognomen*, aparece tardiamente e o seu emprego non se xeneralizará ata o s. I a. C. Nun principio foi probablemente un alcume, por iso moitos se refiren a características físicas ou espirituais: *Caecus*, cego; *Cicero*, garavanzo, *Caligula*, diminutivo de *caliga*, sandalia.

A.4.4. Filiación. O nome romano tamén facía constar quen era o pai, poñendo despois do nome paterno en xenitivo a abreviatura F(ilius); *SEGVIA SEVERINI F(ilia)*, Segua, filla de Severinus.

A.4.5. *Origo*, xeralmente sitúase ó final e indica a procedencia do individuo cando a persoa aludida se atopa fóra do lugar de procedencia. Por comodidade, chámase *origo* a calquera indicación de procedencia (cidade, provincia, *conventus*, castro...). Non aparece ata a segunda metade do s. II, momento no que os xuristas precisaron o seu contido de vinculación ás obrigacións municipais. Na Gallaecia romana esta indicación da cidade ou do castro é de suma importancia xa que nos permite analizar, entre outros factores, os movementos de poboación e a organización social e territorial galaico-romana. Nos séculos anteriores o termo posuía un significado técnico de vinculación administrativa, aínda que o indi-

viduo non nacera nesa zona. *NICER CLVTOSI [F(ilius)]* ⤵⁴ *CARIACA PRINCIPIS ALBIONUM*, Nicer, fillo de Clutos do castro de Cariaca, príncipe dos Albións.

A.5. EDICIÓN DAS INSCRICIÓN

Creemos que a mellor maneira de proceder á análise dun epígrafe é a través de fichas individuais que conteñan tanto os datos da peza, como a elaboración destes seguindo as normas convencionais. Deste xeito os aspectos que convén reflectir nas fichas serán os seguintes:

1. Datos externos

- Lugar e data do achado, con referencia ó contexto arqueolóxico naqueles casos en que sexa posible.
- Lugar actual de conservación da peza, ou indicación de que se atopa perdida.
- Bibliografía do epígrafe.
- Documentación gráfica, xa sexan fotos, debuxos ou calcos.

2. Datos internos

- Descrición da peza: tipo, material e medidas, se é posible, tanto do campo epigráfico como do conxunto.
- Descrición do estado de conservación.

3 Cfr. Tvlo Hostilio segundo a lenda foi o terceiro rei de Roma.

4 Sobre o tema do "c" invertido véxase G. Pereira Menault, 1982, e M.L. Albertos, 1977, entre outros.

— Descrición da decoración empregada.

3. Transcrición do texto

Neste apartado intentarase integra-las partes perdidas e resolve-las abreviaturas. En epigrafía empréganse unha serie de signos convencionais chamados *sistema Leiden*, xa que foron establecidos no XVIII Congreso de Leiden en 1931, e que, a grandes trazos, son os que se seguen a empregar na actualidade. Son os seguintes:

- ( ) Ponse entre parénteses o desenvolvemento da abreviatura que nós coñecemos. Por exemplo: D.M.S. = D(is) M(anibus) S(acrum).
- (...) Abreviatura non coñecida polo transcritor.
- [ ] Letras perdidas por rotura ou desgaste do material que o transcritor pode restituír.
- [---] Letras perdidas das que non consta o seu número.
- [-----] Liña irrecoñecible.
- Número indeterminado de liñas irrecoñecibles.
- [[ ]] Letras que foron borradas, pero que se aprecian.
- [.] Letras perdidas non restituíbles. Cando é un punto é unha soa letra, pero cando son tres ou máis puntos son tres ou máis letras.

[ ] Letras que o transcritor corrixe.

< > Letras non escritas polo lapicida e que o transcritor restituíe xa que son obrigadas no texto.

{ } Letras que deben ser omitidas.

Xeralmente, a transcrición do texto faise en letras maiúsculas, reservando as minúsculas para supli-las partes perdidas ou ilexibles. Así mesmo, na transcrición adóitase poñer unha raia oblicua cada vez que o texto cambia de liña no epígrafe.

Os lapicidas romanos abusan reiteradamente do uso das abreviaturas, polo que se fai necesario un coñecemento delas, así como da súa transcrición e tradución. A continuación citáremo-las máis empregadas:

- D.M.S. D(is) M(anibus) S(acrum).
Consagrado ós Deuses Manes.
- I.O.M. I(ovi) O(ptimo) M(aximo).
A Xúpiter, óptimo, máximo.
- L.V. L(ares) V(ialibus).
Ós deuses das rutas.
- ⊃ Castellum. Castro.
- C C(enturia). Centuria.
- CAES CAES(ar). César.
- COH COH(ors).
Cohorte (500 soldados).
- COLL COLL(egium). Colexio.
- COS CO(n)S(ul). Cónsul.

EX OFF	EX OFF(icina). Do taller.
E.V.	E(x) V(oto). Por unha promesa.
F.	F(ili). Fillo.
F.C.	F(aciendum) C(uravit). Fixo esta dedicatoria.
FL	FL(avivs). Flavio.
HIS	HIS(pania). Hispania.
H.S.E.	H(ic) S(itus) E(st). Aquí xace (o defunto).
IMP	IMP(erator). Emperador.
LEG	LEG(atus ou io). Legado ou lexión.
L.	L(ibertus). Liberto.
LEG.AVG	LEG(atus) AVG(usti). Legado de Augusto.
M.F.	M(onumentum) F(ecit). Fixo o monumento.
M.P.	M(ilia) P(assuum). Mil pasos (xeralmente en miliarios).
PONT.	PONT(ifex). Pontífice.
P.P.	P(ater) P(atriciae). Pai da patria.
P(RO).S.	P(ro) S(alute). Pola saúde.
S.PQ.R.	S(enatus) P(opulus)Q(ue) R(omanus). Senado popular de Roma.
S.T.T.L.	S(it) T(ibi) T(erra) L(evis). Que a terra che sexa leve.
TRIB.	TRIB(unus). Tribuno.

V.S.L.M	V(otum) S(olvit) L(ibens) M(erito). Ofreceu este voto de boa gana.
V.L.A.S	V(otum) L(ibens) A(nimo)S(olvit). Ofreceu este voto con ánimo alegre.

B. TIPOS DE INSCRICIÓN

B.1. ESTELAS

Son monumentos de lembranza ó defunto. Nelas poden aparecer relevos dos falecidos co nome debaixo ou, simplemente, unha pedra fincada verticalmente no lugar da tumba con algún tipo de decoración e un texto alusivo ó finado. A estrutura que presentan é sinxela: moitas soen empezar con D.M.S., seguido do nome do falecido, o seu *origo*, sobre todo se finou nun lugar distinto ó do nacemento, a idade e, nalgúns casos, a indicación de quen fixo a estela:

Id: 17 **C:** Apana Ambolli **Lh:** Crecente. Parroquia de S. Román da Retorta.

T: APANA. AMBO / LLI. F. CELTICA / SVPERTAM. / (⊃) MIOBRI. / AN. XXV. H. S. E. / APANVS. FR. F. C.

Tr: APANA AMBOLLI F(filía) CELTICA SVPERTAM(arica) [⊃] MIOBRI AN(norum) XXV H(ic) S(itus) E(st) APANVS FR(ater) F(aciendum) C(uravit).

Tra: Apana, filla de Ambolo, céltica Supertamarica (orixinaria do pobo dos Célticos que viven por riba do río Tambre) do castelo de Miobro, morta á idade de 25 años, xace aquí. O seu irmán, Apanus, foi o promotor desta dedicataria.

L: M.P.L. **Med:** 280x71x20. **Tp:** I.F. **M:** Granito.

D: Na parte superior hai unha escena de catro personaxes a modo de retrato de familia, con vestiario e peiteados á moda romana, na parte inferior hai un epígrafe.

B: Rodríguez Colmenero, A. (1996, pp. 283-288). Caamaño Gesto, M. (1999).

Ob: Atopada en 1995 por D. Manuel Carreira Gonzáles nun camiño de Crecente ó proceder á apertura dunha gabiá de condución de auga. O lugar está sito á beira da vía XIX do Itinerario de Antonino e moi preto de S. Román da Retorta onde se atopou un miliario de Calígula.

B.2. ARAS

Son monumentos votivos de forma prismática. Normalmente presentan unha inscrición dedicada ás divindades, tanto indíxenas como romanas, como forma de agradecemento ou favor relixioso. Na parte superior adoitan levar un ou máis orificios, denominados *focus*, empregados para as libacións. Este tipo de inscricións acostuma empregar unhas fórmulas bastante ríxidas: o nome da

Estela de Crecente. Lugo.

divindade (en dativo) seguido da indicación *sacrum*, o nome do que dedica⁵ (en nominativo) e o motivo polo que se dedica a ara, xa sexa por cumprir unha promesa (*ex voto*), porque así llo comunicaron nun soño (*ex visv*), por unha orde do Deus (*ex iussv*), pola saúde de alguén (*pro salute*), etc.:

Id : AF18 **C**: Capito Carminius

Lh: Vilar de Perdizes. Montalegre.

T: IOVI / O. MX / CAPITO / CARM / V. L. A. S.

Tr: IOVI O(ptimo) M(a)X(IMO) CAPITO CARM(inius) V(otum) L(ibente) A(nimo) S(olvit).

Tra: Capito Carminius ofreceu este voto a Xúpiter Óptimo Máximo con ánimo alegre.

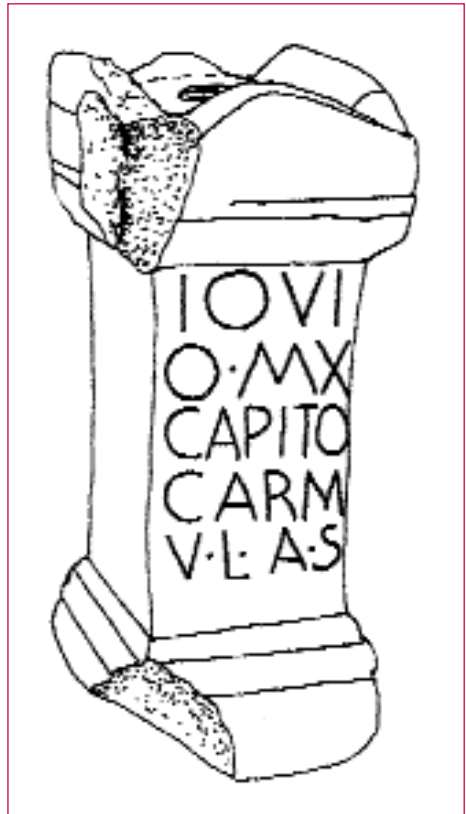
L: Concello de Montalegre. **Tp**: I.V. **Med**: 87x38x8. **M**: Granito.

D: Presenta un *focus* (10x3) na súa parte superior. Tanto o frontón como a base están fracturados na súa banda esquerda.

V: 1.4 CARM(enius) (Schulze, 1933).

B: Schulze (1933). Lourenço Fontes, A. (1980, pp. 5-20). Rodríguez Colmenero, A. (1987, pp. 51-52).

Ob: Procede dun lugar chamado Pena Escrita, onde existe un santuario rupestre e onde tamén se atopou unha ara dedicada ó deus Larouco. A ara foi recollida no castelo medieval de

Vilar de Perdices. Portugal.

Montalegre por intercesión do Padre Fontes. Consérvase no recibidor do Concello de Montalegre á espera de que se rematen as obras de restauración do castelo destinado a museo.

B.3. HONORÍFICAS

Teñen a finalidade de honrar a unha persoa. O epígrafe pode

⁵ O dedicante non ten porque ser necesariamente unha persoa física, pode tratarse tamén dun *collegivn*, unha *civitas*, unha *provincia*, etc.

acompañá-la estatua, estar gravado nun arco, nun monolito ou nunha columna. A súa orixe está nos *elogia* que son unha precisa e simple enumeración dos cargos exercidos polo homenaxeado. Este costume particular pasou a ser público cando Augusto ordenou dispoñer no seu foro as estatuas dos xenerais máis famosos cos seus correspondentes *elogia* escritos sobre o plinto. El mesmo deixou o relato das súas fazañas na, quizais, máis famosa inscrición latina: a *Res Gestae Divi Avgvsti* para que fora copiado en táboas de bronce diante do seu mausoleo.

Dentro das honoríficas cómpre distingui-los miliarios. Tiñan forma de columna cilíndrica asentada sobre base cúbica e dispoñíanse ó longo das vías co obxectivo de sinala-las distancias, medidas en millas, con relación a un punto determinado. Moitas veces os miliarios levaban os títulos do Emperador que construíu ou reparou a vía, de feito, nalgúns tan só aparecen estes títulos, polo que se podería pensar que se empregaban só como propaganda do Emperador.

Id: AF337. **C:** Miliario Adriano.
Lh: Entre Bobadela e Busteliño.

T: IMP. CAES. DIVI. TRAIANI/
PARTHICI. F. DIVI. NERVAE. N/TI.
TRAIANO. HADRIANO/AVG. PON-
TIF. MAX. TRIB. POT/XVII. COS. IIII.
P. P. A BRACARA/ MILEA P LXXIV

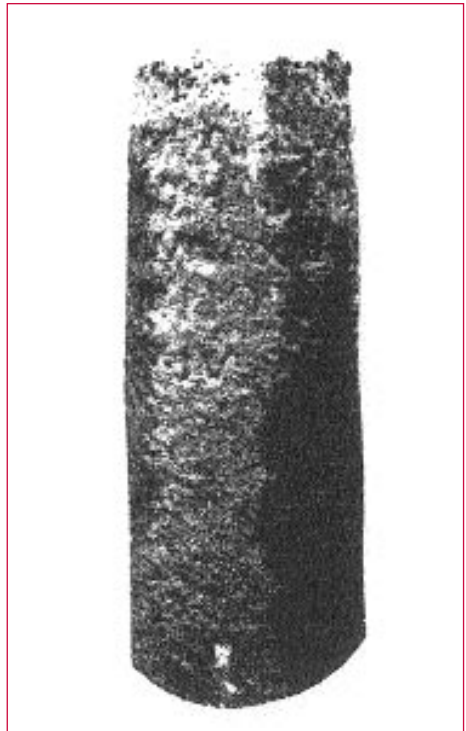
Tr: IMP(eratori) CAES(ari) DIVI
TRAIANI PARTHICI. F(ilio) DIVI
NERVAE. N(epo)TI TRAIANO. HA-
DRIANO AVG(usto) PONTIF(ici)

MAX(imo) TRIB(unicia). POT(estate)
XVII CO(n)S(uli). IIII P(atrici) P(atriciae) A
BRACARA MILEA P(asuum) LXXIV

Tra: O César Emperador Tráxano Adriano fillo do divino Tráxano Pártico e neto do divino Nerva, Augusto, Pontífice Máximo, coa potestade tribunicia pola XVIIª vez, cónsul pola IVª, Pai da Patria. A Bracara 74 millas.

L: MPO **Med:** a: 226, d: 71. **Tp:** miliario. **M:** Granito

B: Rodríguez Colmenero, A. (1987, pp. 448-449). CIL, 4839. IRG, IV, 40.

Miliario de Adriano.

OB: Foi atopado entre Bobadela e Busteliño (Xunqueira de Ambía, Ourense) no século pasado por Fr. Pedro Cid ó lado da Vía Nova, posiblemente *in situ*. Data do ano 132 ou 133 xa que é cando Adriano recibe a XVII potestade tribunicia.

B.4. INSTRUMENTA

Dentro deste grupo inclúense tódalas inscricións que teñan soporte móbil e poidan transportarse con facilidade. Das trinta e unha categorías nas que tradicionalmente se subdividen os *instrumenta* distinguimos, en orde á súa importancia, as seguintes:

B.4.1. *Lateres signati*. Son selos sobre ladrillos. A súa estrutura é moi simple: un nome en xenitivo dunha persoa de alto rango, probablemente o dono do obradoiro, outro en nominativo coñecido como *officinator* ou encargado da produción, e a alusión ó lugar onde se fabricaba, xa fose unha finca (*fundvs*), un obradoiro (*officina*), un forno (*fornax*) ou o lugar de extracción e manufactura (*figlina*).

Id: AF487b **C:** Legio VII **Lh:** Descoñecido.

T: LEG. VII. G. F.

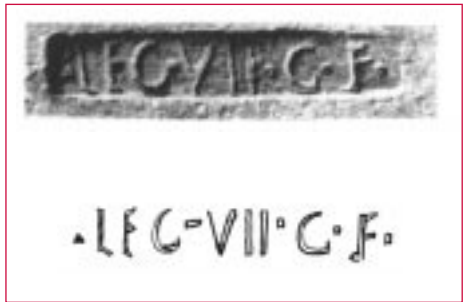
Tr: LEG(io) VII G(emina) F(elix).

Tra: Lexión VII Gémina Feliz.

L: MPO **Med:** 28x27x7 **Tp:** LS **M:** Barro.

B: Rodríguez Colmenero, A. (1987, p. 660). IRG, IV, 135. HAE, 293. Osaba, B. (1948-49, p. 107).

Ob: É descoñecida a súa procedencia, aínda que algúns autores o sitúan na zona oriental da provincia de Ourense. O selo reflicte só o nome da unidade militar que o fabricou. Son abundantes os ladrillos que conservan marcas da Lexión VII Gémina, sobre todo no seu campamento de León. É posible que na zona do achado existise unha *vexillatio* ou destacamento da mesma unidade militar.

Legio VII Gemina.

B.4.2. Ánforas. Son obxectos de cerámica que se empregaban para conter bebidas. Aparecen dous tipos de inscricións: os *tituli picti* e os selos. O primeiro está escrito sempre con tinta indeleble e consta de cinco elementos no caso da ánfora bética:

α. Situado no colo expresa o peso en libras da ánfora baleira.

β. Nas costas da ánfora aparece reflectido o nome dos comerciantes que transportaban o aceite. Son os chamados *negotiatores* e poden pertencer á mesma familia ou a varias, iso si, están asociados con fins mercantís.

γ. Outro elemento numeral, nesta ocasión situado no ventre, que expresa o peso do aceite en libras.

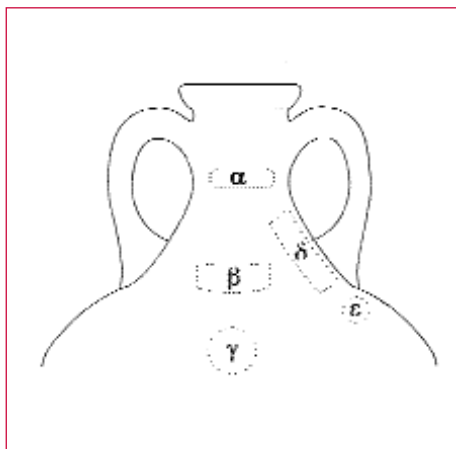
δ. Quizais sexa este elemento, situado no mango, o máis importante xa que é a indicación do control feito sobre a ánfora. Nel indícase a cidade de orixe, o *praedium* de onde procede o aceite, unha datación consular e o *cognomen* en nominativo do *ensor*, é dicir, do encargado de certifica-lo peso.

ε. É esta unha indicación numérica de significado descoñecido que non aparece con regularidade.

B.4.3. *Tesserae*. Son pequenas pezas de metal, marfil ou madeira, de formas diferentes, empregadas para fins diversos: entrada a banquetes e espectáculos, autorización a recibirlas racións de gran e rubricar pactos de hospitalidade ou padroado (*tesserae hospitales-tabulae patronvs*). Esta última categoría era moi importante na antiga Gallaecia.

Id: 84 **C:** Tillegus Ambati
Lh: Carbedo, O Courel.

T: APPIO IVNIO SILANO P SILIO / NERVA COS / TILLEGVS. AMBATI. F. SVSARRVS / ⊃ AIOBAIGIAECO. HOSPITIVM / FECIT. CVM LOVGEIS CASTELLANIS / TOLETENSIBVS. SIBI VXORI. LIBE / RIS POSTERISQVE. SVIS. EVMQ / VE VXOREM LIBEROSQVE. EIVS / IN FIDEM. CLIENTELANQVE. SVA / M. SVORVMQVE. IN PERPETVO. CAS / TELLANEI. TOLETENSIS. RECEPERVNT / EGIT. TILLEGVS. AMBATI

Titulus pictus sobre un ánfora olearia Bética.

IPSE / MAG. LATINO. ARI. ET. AIO TEMARI.

Tr: PPIO IVNIO SILANO P(ublio) SILIO NERVA CO(n)S(ulibus) TILLEGVS AMBATI F(ilius) SVSARRVS ⊃ (castellum?) AIOBAIGIAECO HOSPITIVM FECIT CVM LOVGEIS CASTELLANIS TOLETENSIBVS SIBI VXORI LIBERIS POSTERISQVE SVIS EVMQVE VXOREM LIBEROSQVE EIVS IN FIDEM CLIENTELANQVE SVAM SVORVMQVE IN PERPETVO CASTELLANEI TOLETENSIS RECEPERVNT EGIT TILLEGVS AMBATI (filius) IPSE MAG(istris) LATINO ARI(filio) ET AIO TEMARI(filio).

Tra: Sendo cónsules Appius Iunius Silanus e Publius Silius Nerva, Tilegus, fillo de Ambatus, do pobo dos Susarrus e pertencentes ó castro Aiobaigiaeco, fixo un pacto de hospitalidade cos Lougei, habitantes do *castellum de Toletum*, para si mesmo, para a

súa muller, para os seus fillos e para os seus descendentes. Pola súa parte, os habitantes do *castellum de Toletum*, recibírono para sempre como cliente, a el e ós seus. Levantou acta do acordo Tilegus mesmo, fillo de Ambatus, sendo maxistrados Latinus, fillo de Arus, e Aius, fillo de Temarus.

L: MPL **Med:** 28x16,5 **Tp:** Tessera Hospitales **M:** Bronce.

D: Texto epigráfico gravado sobre unha cartela enmarcada por columnas estriadas que soportan un frontón triangular no que se asoma unha cabeza de guerreiro tocado cun helmo. A ámbolos dous lados unhas *ansae* para colgar.

Var: 1.3: SVSARAVS (Vázquez Saco, 1958, p. 59); 1.13: IATINOARI (Ors, 1960; HAE).

B: IRPL, 55. Rodríguez Colmenero, A. (1995, pp. 22-23). Vázquez Saco (1958-59, p. 271). Ors, D' (1960, pp. 143-146). HAE, 1965. ILER, 5835. Lomas Salmonte, J. (1996, pp. 171-192). López Barja, P. (1993, pp. 229-231).

Ob: Apareceu en 1959 na torre de Cabreira (Carbedo, O Courel). Trátase dun pacto de hospitalidade habido entre un particular e unha comunidade. Tanto IRPL como Rodríguez Colmenero (1995) dátana no ano 28 d. C. Foi atopada nunha tumba de inhumación.

B.4.4. *Tabellae defixionvm*. Son pequenas táboas finas de materiais duros, xeralmente chumbo, con forma

Texto da Tabula do Courel.

rectangular enroladas ou pregadas. A linguaxe empregada é variable, dende o grego ás linguas indíxenas, sendo o latín o máis común. Eran usadas para causar un prexuízo a un individuo concreto, invocando á divindade neste empeño. Nelas aparece o nome da vítima con toda unha serie de precisións coma o lugar onde vive, o oficio, etc. Tamén adoita aparecer-lo nome da divindade, vinculada case sempre ó mundo dos mortos: Plutón, Mercurio, Proserpina. Como se trata de facer efectiva unha maldición inclúen unha fórmula máxica para consagra-la vítima ó deus (*deferre, demandare, devolver*). Noutras indícase qué é o que o Deus debe facer con ela, en subxuntivo con *ut (abducas, crucies, cocidas)* ou en imperativo.

EPIGRAFÍA ROMANA. TRATAMENTO CURRICULAR

A experiencia que desenvolvemos pretendeu principalmente achega-los alumnos ó día a día do mundo antigo. As máis das veces tanto o latín coma a propia historia antiga son tratados dun xeito desnaturalizado, como datos esquecidos, sucesos incoherentes, palabras mortas⁶ que discorren polas páxinas dos libros de texto afastándose progresivamente das nosas experiencias e intereses. Esa historia escrita con maiúsculas é necesario dotala dun sentido que incardine a súa estrutura, que lle devolva a súa coherencia, é necesario pois volvela humanizar. Contradictoriamente, son as propias Ciencias Sociais as que deshumanizan o verdadeiro protagonista delas presentándonolo como un obxecto máis do devir histórico. Esquécese, polo tanto, o máis importante do ser humano: os seus sentimentos, as súas inquedanzas, a súa humanidade. Non só dos grandes homes, senón tamén, de todos aqueles que polas súas circunstancias seguen a sufri-lo anonimato da nosa historia a pesar de seren eles os que a fixeron posible dende a súa inconsciencia.

En fin, a experiencia trata de analiza-lo cotián a través dos documentos máis próximos ó alumnado: os epígrafes. En case tódalas zonas temos testemuños epigráficos que nos están a falar das propias vivencias dos nosos devanceiros. Daquel *Parraqvvs* que lle deu o

nome ó Parga actual, daquela Apana que con tan só dezasete anos falece en Lugo despois dun longo camiño dende Noia, de cómo vestía, de cómo era a súa familia, do amor profesado polo seu irmán plasmado na lápida, de Philtates, perruqueira de profesión e antiga escrava de condición...

1.1.OBXECTIVOS XERAIS

- Lectura correcta dos epígrafes.
- Transcrición e comprensión da mensaxe.
- Análise do nome romano, do indíxena e das distintas divindades, establecendo as diferencias e semellanzas.
- Análise e interpretación da decoración e das imaxes.
- Comprensión e valoración do concepto da morte no mundo romano.
- Comprensión do concepto de perdurabilidade e memoria do defunto a través da tumba.
- Comprensión e análise do panteón romano e indíxena. Diferencias e semellanzas.
- Diferenciación, a través das inscricións, dos cidadáns romanos fronte ós indíxenas.
- Coñecemento e valoración do entorno histórico circundante, situando

⁶ Nos últimos anos estase a desenvolver toda unha serie de experiencias prácticas para revitaliza-la lingua latina e afasta-la súa imaxe de lingua morta. Neste senso *vid.* J.M. Muñoz Real, 1995.

outros achados arqueolóxicos da zona.

- Valoración do latín como axente romanizador e vínculo de unión entre distintos pobos, no pasado e no presente.

1.2. ELECCIÓN DOS GRUPOS DE TRABAJO

Dado que un dos obxectivos da experiencia era indaga-la posibilidade de trata-la epigrafía con grupos de alumnos sen coñecementos da lingua latina, optouse por elixir, por unha banda, cursos medios: o extinguido 2º curso do primeiro ciclo de FP e 4º da ESO, e pola outra un 3º curso do segundo ciclo da FP. A elección deste último responde á necesidade de contrastar cómo o propio desenvolvemento persoal, provocado pola maior idade e diferente actitude, podía influír no tratamento do tema, tendo en conta que tampouco tiñan coñecementos da lingua latina. Así mesmo, considerouse oportuno, facer todo o contrario nalgún grupo. Deste xeito, elixiuse un 2º de Bacharelato onde si tiñan coñecementos previos da lingua.

1.3. DURACIÓN DO PROXECTO

Non tódolos cursos necesitaron do mesmo tempo para alcanza-los obxectivos sinalados. Para os dous cursos de 2º FP1 e o de 4º da ESO empregáronse doce horas, mentres que para 3º de FP2 foron 10 horas. As quince horas dedicadas en 2º de Bacharelato non foron debidas a unha dificultade no desenvolvemento da actividade

senón todo o contrario, xa que a actividade programada tan só ocupou oito horas, mentres que as sete restantes foron solicitadas polos propios alumnos que amosaban un verdadeiro interese pola lectura dos epígrafes e a súa interpretación. Fíxose necesaria entón a elaboración de máis material gráfico que era “devorado” axiña, de feito, neste curso foron interpretados trece epígrafes dos cales a metade foron lidos directamente das fotografías mentres que nos outros cursos só foron empregadas seis inscricións e a súa lectura facíase a partir de debuxos, de xeito que resulta máis doado ca con fotografías.

1.4. AVALIACIÓN

O primeiro que tiñamos necesidade de avaliar era a nosa propia metodoloxía para determinar se era válida para alcanza-los obxectivos establecidos. O desenvolvemento da experiencia co primeiro grupo de FP (1997) amosou unha enorme dificultade por parte dos alumnos para entende-las inscricións. Este problema foi debido, en parte, a que previamente non se lles facilitara ningún vocabulario base nin se lles explicara suficientemente as diferentes estruturas que adoitan presenta-los distintos tipos de inscricións. Como amosa o gráfico a deficiencia foi resolta, en parte, cos seguintes grupos proporcionándolles previamente as abreviaturas e transcricións dos epígrafes, así como unha explicación pormenorizada das estruturas. Aínda con todo, e a pesar da rebaixa considerable

das porcentaxes de dificultade, esta é a parte que máis dificultade presenta, debido, quizais, á falta de costume de ler inscricións. De feito, comprobouse que segundo se ían lendo, as seguintes eran moito mellor lidas e interpretadas cás primeiras.

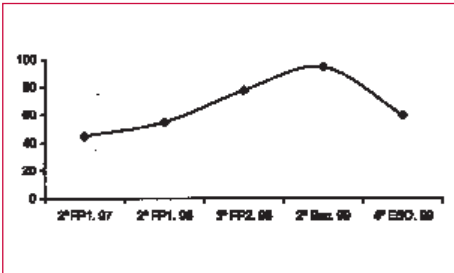

Gráfico 1. Índice de superación de obxectivos.

Se observámo-lo seguinte gráfico pódenos sorprende-la escasa dificultade na realización da experiencia en 2º de Bacharelato. Isto débese a varios motivos, entre os que cabe destaca-la presenza do Latín como materia nestes alumnos, a enorme motivación que

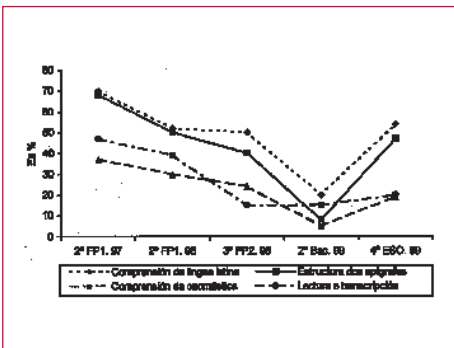

Gráfico 2. Porcentaxes de dificultade observadas no proceso.

amosaron en todo momento, o maior desenvolvemento intelectual propio da idade e, tamén, o feito de se-lo grupo máis reducido de tódolos que participaron.

CONCLUSIONES

1. A experiencia é factible neste abano de cursos sempre e cando sexa sistematizada e axeitada ó nivel.

2. É conveniente entregar material ós alumnos (caderno de traballo) para unha mellor comprensión e asimilación.

3. É unha experiencia motivadora, xa que se lles presenta un material descoñecido para a maior parte dos alumnos que *a priori* semella ser moi difícil pero posteriormente descóbrense que non o é tanto. Esta capacidade para "ser quen de" causa na maior parte dos casos unha satisfacción.

4. É útil empregala en materias vinculadas co mundo clásico. De feito, as inscricións empregámolas en Historia de Galicia de 2º de Bacharelato para a comprensión dos deuses castrexos *versus* romanos e a onomástica indíxena *versus* galaico-romana, así como para analiza-los desprazamentos de poboación na Gallaecia. De xeito semellante, podémola aplicar na materia de Cultura Clásica na ESO.

5. A experiencia pode ser completada cunha visita a un museo⁷, experiencia sen dúbida motivadora xa que á hora de ler inscricións é moito máis “real” lelas sobre o propio soporte que sobre un papel.

SIGLAS E ABREVIATURAS

B: Bibliografía

BML: Boletín do Museo de Lugo

CIL: Corpus Inscriptionum Latinorum

D: Decoración

HAE: Hispania Antiqua Epigraphica

Id: Número de orde do epígrafe

IF: Inscrición Funeraria

IRG: Inscricións Romanas de Galicia

IRPL: Inscricións Romanas da Provincia de Lugo

IV: Inscrición Votiva

L: Lugar de conservación do epígrafe

Lh: Lugar do achado

LS: Lateres Signati (ladrillos)

M: Material

Med: Medidas

MPL: Museo Provincial de Lugo

MPO: Museo Arqueolóxico Provincial de Ourense

Ob: Observacións

T: Texto da inscrición

Tp: Tipoloxía

Tr: Transcrición

Tra: Traducción

Var: Variantes

BIBLIOGRAFÍA

Albertos, M.L., *Organizaciones suprafamiliares en la Hispania Antigua*, Valladolid, 1975.

_____ “Perduraciones indígenas en la Galicia romana, los castros, las divinidades, y las organizaciones gentilicias en la epigrafía”, en *Actas del Bimilenario de Lugo*, Lugo, 1977, pp. 17-28.

Arias Vilas, F., Patric Le Roux, e Alain Tranoy, *Inscriptions romaines de la province de Lugo*, París, (IRPL), 1979.

Caamaño Gesto, M., “El miliario de Friol, Aportaciones al conocimiento de la vía XIX”, B.M.L., 1999.

Diego Santos, F., *Epigrafía romana de Asturias*, Oviedo, (ERA), 1959.

García Marín, J., Javier Gómez Vila, e Eulogio Pernas, “La visita a museos en el marco de la reforma. Una experiencia significativa: o Museo do Pobo Galego”, *Cadernos de*

⁷ Vid. García Marín, J., Javier Gómez Vila e Eulogio Pernas, 1993. Neste traballo inténtase sistematizalas visitas a museos no marco da aprendizaxe significativa.

- Innovación Educativa*, I, 1993, pp. 189-202.
- Lomas Salmonte, Fco. Javier, "Consideraciones sobre las civitates del cuadrante noroccidental de la Península Ibérica", en *Los orígenes de la ciudad en el noroeste hispánico. Actas del Congreso Internacional*, T.I. Lugo, 1996, pp. 171-192.
- López Barja, P., *Epigrafía romana*, Santiago, Tórculo, 1993.
- Lorenzo Fernández, J. A., D'Ors, e F. Bouza Brey, *Inscripciones romanas de Galicia IV, Provincia de Orense*, Santiago de Compostela, (IRG), 1968.
- Lourenço Fontes, A., "Culto ao Deus Larouco, Iupiter, e Ateguina", en *Actas do Seminário de Arqueologia do Noroeste Peninsular*, Guimaraes, III, 1980, pp. 5-20.
- Muñoz Real, J.M., *Latín y prensa escrita. Una experiencia práctica en el aula*, Madrid, Ed. Clásicas, 1995.
- Ors, A. D', "Nuevas aras romanas de Lugo", *Emérita*, XXVIII, 1960, p. 328. Corrixido en *Emérita*, XXIX, 1968, p. 128.
- Osaba, B., "La epigrafía romana del Museo de Orense", en *Memorias 1948-49*, p. 107.
- Pereira Menault, G., "Los castella y las comunidades de Gallaecia", *Zephyrus*, XXXIV-XXXV, 1982, pp. 249-267.
- _____, "La formación histórica de los pueblos del norte de Hispania. El caso de Gallaecia como paradigma", *Veleia*, I, 1984, pp. 270-287.
- Rodríguez Colmenero, A., *Lucus Augusti. Urbs romana*, Lugo, 1995.
- _____, "Estela romana, monumental, de Crecente (Lugo)" en *Larouco 2*, 1996, pp. 283-288.
- _____, *Aquae Flaviae. Fontes epigráficas*, Chaves, Cámara municipal de Chaves, 1987.
- Roldán Hervás, J.M., *Repertorio de epigrafía y numismática latina*, Salamanca, 1969.
- Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eingenanmen*, Berlín, 1933.
- Vázquez Saco, F., "Nuevas inscripciones romanas de la provincia de Lugo", *BCML*, VI, 1958-1959, pp. 270-273.

